

UOT 94(479.24)

İSMAYIL HACIYEV

*AMEA Naxçıvan Bölməsinin sədri, akademik,
Azərbaycan
haciyev.i1951@gmail.com*

**NAXÇIVANIN ŞƏRQƏ AÇILAN QAPISI:
CULFA GÖMRÜKXANASI**

Məqalədə Naxçıvan ərazisində gömrük məntəqələrinin yaranması zəruriliyi, Naxçıvan xanlığı dövründən başlayaraq bu diyarda müstəqil gömrük siyasətinin aparılması, Rusiya ilə Qacarlar İrəni arasında baş vermiş müharibələr (1806-1813, 1826-1828) nəticəsində Rusiya ilə İran arasında sərhəd xəttinin müəyyənləşdirilməsi və buna uyğun gömrük nəzarətinin yaradılması və inkişafı təsdiq edilmişdir.

Burada həm də XX əsr boyu müxtəlif gömrük məntəqələrinin yaranması, bu məntəqələr içəri-sində Culfa məntəqəsinin fəaliyyəti, onun yeri və rolu araşdırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, Culfa gömrükxanası və postu 1-ci dərəcəli gömrükxana kimi özünü təsdiq etmişdir. Azərbaycan sovetləşəndən sonra Culfa gömrükxanasının fəaliyyətindəki dəyişikliklər də öyrənilmişdir.

Müstəqillik illərinə Naxçıvan gömrükxanalarının, xüsusilə Culfa gömrükxanasının fəaliyyəti araşdırılmış və onun inkişafında Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri əsaslandırılmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin təsdiq etdiyi Dövlət Gömrük komitəsinin Əsasnaməsinin əsas müddəələrindən də bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Naxçıvan, Culfa gömrükxanası, İran, Türkiyə, Sədərək, Ordubad, Şahtaxtı*

Qədim Naxçıvan diyarının əlverişli coğrafi mövqedə - Şərqlə Qərbin qovşağında yerləşməsi burada ticarət və gömrük münasibətlərinin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Tarixi ticarət yollarının bu ərazidən keçməsi, Naxçıvanın tarixən mövcud olmuş güclü Azərbaycan dövlətlərinin əsas mərkəzlərindən biri olması bu bölgənin əhəmiyyətini artırmışdır. Xanlıqlar dövründə burada müstəqil gömrük siyasəti həyata keçirilmişdir. Naxçıvan xanlığının maliyyə strukturunun əsas və aparıcı hissələrindən birini vergi və gömrük xidməti təşkil etmişdir. Naxçıvanın əlverişli geosiyasi mövqedə, ticarət yolları üzərində yerləşməsi, geniş ticarət infrastrukturlarının mövcudluğu, bir neçə böyük dövlətlə qonşu olması burada gömrük işini çox aktual bir xidmət növünə və dövlətin gəlirlər hissəsinin əsas elementinə çevirmişdir. Azərbaycan torpaqları uğrunda Rusiya və Qacarlar İrəni arasında baş vermiş müharibələrin (1806-1813 və 1826-1828-ci illər) hüquqi nəticəsi olan Güllüstan və Türkmənçay sülh müqavilələrinə əsa-

sən, Araz çayı hər iki dövlət arasında sərhəd xətti müəyyən edildiyindən bu çayın sahilində yerləşən yaşayış məntəqələrinin ticarət və mədəni əlaqələrində yeni dövr başlanmışdır. 1829-cu ildən Culfa şəhəri ərazisində - Araz çayı üzərindəki gediş-gəliş körpüsündə Rusiya və İran tərəfindən gömrük nəzarəti təşkil edilmişdir [1, s.298].

Bu gün də uğurla fəaliyyət göstərən Culfa Gömrük İdarəsinin əsası məhz həmin ildə qoyulmuşdur.

Rus imperiyası tərəfindən İran və Türkiyə ilə həmsərhəd olan əraziləri tam nəzarətə götürmək üçün hazırlanmış təcili tədbirlər planında əsas məsələlərdən biri də xüsusən İranla sərhəddə yerləşən ərazilərdə gömrükxanaların açılması olmuşdur. Rusiya üçün İranla ticarətin əhəmiyyəti və bu ticarətdə Naxçıvanın rolu Azərbaycan tarixinin ümumiləşdirilmiş nəşrlərində də öz əksini tapmışdır. Üçcildlik "Azərbaycan tarixi"nin ikinci cildində yazılır: "İranla ticarət yalnız dənizlə deyil, Rusiya-İran sərhə-

dindəki gömrükxana zastavaları vasitəsilə də aparılırdı. Naxçıvan bölgəsi yalnız İranla deyil, Mərkəzi Rusiya ilə ticarətdə də iştirak edirdi” [10, s.73].

1831-ci ildə Rusiya Senatı tərəfindən qəbul edilmiş “Cənubi Qafqaz ölkəsində ticarət və gömrük işlərinin təşkili haqqında” Əsasnaməyə əsasən, Azərbaycan ərazisində gömrük sahələri, o cümlədən Naxçıvan gömrük sahəsi yaradılmış, Xarici Ticarət Departamentinin 1831-ci il tarixli əmri ilə Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən gömrük orqanları Zaqafqaziya Gömrük Dairəsinə tabe etdirilmişdir. Yaranmış zərurətlə əlaqədar olaraq 1835-ci ildə Ordubad da gömrük xidməti təşkil olunmuş, 1844-cü ildə bağlanmışdır.

Qafqaz canişini A.Baryatinskiyin 31 mart 1861-ci il əmrinə görə “Qafqaz və Zaqafqaziya Karantin – Gömrük Hissəsinin yenidən təşkili və idarə edilməsi barədə Əsasnamə” təsdiq edilmişdir. Həmin Əsasnaməyə görə Naxçıvan gömrükxanası, Culfa gömrükxanası, Şahtaxtı keçidi, Baş Noraşen keçidi, Nehrəm keçidi məntəqələri Naxçıvan gömrükxanasının ixtiyarına verilmişdir. K.Nikitinin verdiyi məlumata görə XIX əsrin 80-ci illərinin əvvəllərində Culfa məntəqəsindən bir il ərzində hər birinin tərkibində yüzdən artıq dəvə və at olan 80-90 ticarət karvanları keçmişdir. Nikitin həmçinin Culfa gömrükxanasında karantin postunun fəaliyyət göstərdiyini də nəzərə çarpdırmışdır. Bütün bunlara görə 1882-ci ildə Culfa gömrükxanasının illik ticarət dövriyyəsi 1 milyon 600 min manat təşkil etmişdir. Naxçıvan Karantin – Gömrük Kontoru 1885-ci ildə Culfa şəhərinə köçürülmüş və XX əsrin 20-ci illərinə qədər orada fəaliyyət göstərmişdir. 1912-ci ildə verilmiş qərara əsasən yeni Qafqaz Gömrük Sahəsi yaradılmış və onun mərkəzi Tiflisdə olmuşdur. Naxçıvan ərazisində olan bütün gömrük orqanları bilavasitə bu gömrük sahəsinə aid edilmişdi. 1915-ci ildə Sankt-Peterburqda dərc edilmiş “Rusiya gömrük xidmətinin strukturu və şəxsi heyəti” kitabında Qafqaz Gömrük Sahəsinə aid olan Alışar, Bulqan (əvvəllər Naxçıvan adlanırdı), Ordubad gömrük zastavalarının, Culfa gömrükxanasının, Culfa gömrük postunun adları qeyd olunmuş və gömrükxanaların şəxsi heyətləri barədə məlumatlar öz əksini tapmışdır. Culfa gömrükxanası 1-ci dərəcəli gömrükxana olmuşdur.

XX əsrin əvvəllərində Culfa və Ordubad gömrükxanaları vasitəsilə İrana 17 milyon manatlıq və 1 milyon 700 min pud mal ixrac olunmuş, İrandan isə bu gömrükxanalar vasitəsilə 7 milyon manatlıq və 1 milyon 42 min pud mal gətirilmişdi [3, s.298-299].

1908-ci ildən Culfa dəmiryol qovşağının Zaqafqaziya dəmiryolları şəbəkəsinə qoşulması, Culfadan Təbrizə dəmir yolunun çəkilməsi ilə Culfa Naxçıvan dəmir yolu ticarətində mühüm mərkəzə çevrilmişdir. Həmin dövrdə Culfa gömrükxanasına yeni bina tikilmişdir.

Əsrin əvvəllərində Naxçıvan gömrükxanalarının Rusiyanın xarici ticarət dövriyyəsidəki rolu xeyli artmışdı. XIX əsrin 40-cı illərində Culfa gömrükxanası vasitəsilə İrandan Rusiyaya il ərzində 1200-1300 gümüş manat həcmində ticarət edildiyi halda, XX əsrin əvvəllərində bu ölkələr arasında mal dövriyyəsi 800 min manata yaxın olmuş, Birinci Dünya müharibəsindən əvvəlki illərdə isə 7 milyon manata çatmışdı. 1914-cü ildə İrandan gətirilən malların 84,7 faizi Culfa gömrükxanasının payına düşmüşdü.

Şərqdə ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Naxçıvanda qurulmuş Araz-Türk Cümhuriyyəti dövründə Naxçıvanın İranla sərhəddə yerləşən gömrük məntəqələri öz fəaliyyətlərini davam etdirmiş, hətta Türkiyə ilə gömrük əlaqələrinin qurulmasına da nail olunmuşdu. 29 oktyabr 1919-cu ildə tərtib olunmuş Azərbaycanın sərhəd mühafizəsinin sxematik xəritəsində göstərilir ki, Naxçıvanın Türkiyə ilə sərhəddində Sədərək məntəqəsi yerləşirdi. Naxçıvan ərazisində İranla sərhəd boyu isə Alışar, Şahtaxtı, Nehrəm, Yaycı, Ordubad, Culfa, Aldərə (Əlidərə) məntəqələri var idi.

XX əsrin əvvəllərində İran sərhəddində ən böyük gömrük mərkəzlərindən biri olan Culfa məntəqəsi Çar Rusiyasının xarici ticarətində əhəmiyyətli rol oynayırdı. 1912-ci ilin məlumatlarına görə Naxçıvan ərazisində olan gömrük məntəqələrindən (Culfa, Şahtaxtı, Ordubad, Alışar) 16,6 milyon manatlıq 2,3 milyon pud müxtəlif mallar ixrac edilmiş, xaricdən isə 4,3 milyon manatlıq mal idxal edilmişdi [2, s.45]. Həmin ildə bütün ixracatın 15,7 milyon manatlıq 2,2 milyon pudu, idxalın isə 3,8 milyon manatlıq 814 min pudu Culfa gömrük məntəqəsinin payına düşmüşdür.

1920-ci ilin aprelində Rusiyanın Azərbaycanı işğal etməsindən sonra sovet respublikalarının sərhəddindəki gömrük məntəqələrinin ləğv edilməsi prosesi başlanılsa da, İranla geniş sərhəd xəttinə malik Naxçıvanda gömrük xidmətlərinin fəaliyyətinə diqqət artırılmışdır. Naxçıvan ərazisindəki gömrük orqanlarının işinin vahid mərkəzdən idarə olunmasını təmin etmək məqsədilə Naxçıvan İnkilab Komitəsinin 22 dekabr 1920-ci il tarixli qərarı ilə Naxçıvan Rayon Gömrük İdarəsi yaradılmışdır. SSRİ Xarici Ticarət Xalq Komissarlığı tərəfindən 26 yanvar 1925-ci ildə təsdiq olunmuş Zaqafqaziya SFSR-dəki gömrük təşkilatlarının siyahısına nəzər saldıqda görürük ki, Azərbaycan ərazisində birinci dərəcəli 3 gömrükxana fəaliyyət göstərmişdir ki, onlardan biri də Culfa gömrükxanası olmuşdur. Həmin dövrdə İrəvan (ikinci dərəcəli gömrük orqanı) və Mehri (üçüncü dərəcəli gömrük orqanı) gömrükxanaları hüquqi cəhətdən Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının ərazisindəki Culfa Gömrük İdarəsinə tabe etdirilmişdir. 1925-ci ildən başlayaraq Qərbi Avropadan Batumiyə gətirilən malların tranziti üçün vahid lisenziya əsasında çox aşağı tariflər tətbiq olunmuşdur. Poti limanından dəmir yolu ilə Bakıya gətirilən mallar Culfadan keçməklə İrana daşınmışdır. Sovet respublikaları ərazisindən quru yolu ilə daşınan mallara da İran bazarına Culfa gömrükxanasından keçməklə daxil olmuşdur.

Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin və Xalq Komissarları Şurasının 19 dekabr 1928-ci il tarixli qərarı ilə Culfa gömrükxanasının səlahiyyətinə sərhədi keçən sərnəşinlərin, yüklərin və nəqliyyat vasitələrinin müayinəsi və onların buraxılması, xarici ticarət inhisarçılığı haqqında qanunun yerinə yetirilməsinə faktiki nəzarət, qaçaqmalçılığın müəyyən edilməsi və tutulması, qaçaqmalçılıq barədə işlərin həll edilməsi, yük və sərnəşinlərin dövlət sərhədini keçdiyi anda gömrük rüsum və yığımlarının hesablanması və tutulması kimi vəzifələr aid edilmişdir. Culfa gömrükxanasında İrandan qəbul edilən və həmin ölkəyə yola salınan tranzit yüklərə gömrük baxışının sürətləndirilməsi sahəsində görülən tədbirlər mərkəzi aparatın diqqətini cəlb etmişdir. Zaqafqaziya Gömrük İdarəsi tərəfindən 29 sentyabr 1927-ci il tarixdə yerli gömrük orqanlarına göndərilən məktubda Culfa

gömrükxanasında əldə edilən müsbət təcrübədən istifadə edilməsi tövsiyə olunmuşdur. 1930-cu illərdə Azərbaycan sərhədlərindən keçməklə İrandan üçüncü ölkələrə göndərilən tranzit yüklərin 74 faizi Culfa gömrükxanasında qeydiyyatla alınaraq Batumi limanına göndərilmişdir. 1935-ci il avqustun 13-də SSRİ ilə İran arasında ticarət müqaviləsinin imzalanması iqtisadi-ticarət əlaqələrinin həmçinin artmasına səbəb olmuşdur. 1940-cı ildə Tehranla Təbriz şəhərləri arasında dəmir yolu əlaqəsinin yaradılması, Bakı-Culfa dəmiryolu xəttinin tikintisinin başa çatdırılması, 1941-ci ildə Culfa-Mincivan və Osmanlı-Astara dəmir yolu xətlərinin istismara verilməsi ilə yük və sərnəşin daşımaları daha da artmışdır. İkinci dünya müharibəsi illərində həyati əhəmiyyət daşıyan yüklər, o cümlədən müttəfiq dövlətlərdən daxil olan hərbi və humanitar yardımların əsas hissəsi bu gömrük orqanında yoxlanılmış və rəsmiləşdirilmişdir. Müharibədən sonrakı illərdə də Naxçıvan gömrükxanaları xarici ticarət dövriyyəsində və tranzitdə öz əhəmiyyətli mövqeyini qoruyub saxlamışdır.

Culfa gömrükxanası çar Rusiyası, sovet Rusiyası və SSRİ dövründə mövcud olub, fəaliyyət göstərmişdir. Əksər vaxtlarda bu gömrük məntəqəsinin gəlirlərindən respublikamıza pay düşməyib. Sovet İttifaqı ilə İran arasında iqtisadi əlaqələr əsasən bu gömrük yolu ilə həyata keçirilirdi.

Ümummillə lider Heydər Əliyev Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, gömrük nəzarəti və dövlət sərhədinin mühafizəsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ulu öndər 1970-1980-ci illərdə böyük uzaqgörənliklə Azərbaycanda gömrük işinin inkişafına, bu sahədə ixtisaslı milli kadrların hazırlanmasına diqqətlə yanaşmış, milli kadrlar SSRİ-nin müxtəlif ali təhsil müəssisələrinə oxumağa göndərilmişdir. Dahi rəhbər Heydər Əliyev 1980-ci ildə Azərbaycanın bütün cənub dövlət sərhədi boyu yerləşən sərhəd və gömrükburaxılış məntəqələrinə səfəri çərçivəsində Culfa gömrükxanasının əməkdaşları ilə görüşmüşdür. Məlumdur ki, istər çar Rusiyası, istərsə də Sovet imperiyası dövründə Naxçıvan gömrükxanalarında da əsas vəzifələrdə azərbaycanlıların xidmət etməsinə imkan verilməmiş, mərkəz

tərəfindən hər vaxtlı yerli peşəkar kadrların yetişməsinin qarşısı alınmışdır. 1970-ci ildən başlayaraq azərbaycanlı məmurlar gömrük işində yüksək vəzifələrə irəli çəkilməmişdilər. Naxçıvan gömrüyü əsl inkişaf dövrünü məhz Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən və ümum-millət lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə inkişaf və tərəqqi yoluna qədəm qoyduqdan sonra yaşamışdır. Ötən əsrin 80-ci illərinin sonu, 90-cı illərinin əvvəlləri Azərbaycan üçün, xüsusən də odlar yurdu qədim parçası olan Naxçıvan üçün son dərəcə ağır və məşəqqətli dövr kimi tarixə düşmüşdür. Mənfur Ermənistanın həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasəti nəticəsində blokada vəziyyətinə düşərək məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalan bu qədim yurd yerinin xilasını ulu öndər Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri nəticəsində mümkün olmuşdur. 1991-ci ilin oktyabrında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və qətiyyəti sayəsində İran İslam Respublikası ilə əldə olunmuş razılığa əsasən, bu ölkənin ərazisindən keçməklə Azərbaycan Respublikasının əsas ərazi vahidi ilə əlaqə yaradılmışdır. Culfa gömrük sərhəd buraxılış məntəqəsi blokada vəziyyətində yaşayan Naxçıvan üçün Azərbaycanın əsas ərazi vahidinə açılan rəmzi qapıya çevrilmişdir. Ulu öndər əhalinin təhlükəsizliyinin qorunmasına, iqtisadi çətinliklərin və sosial problemlərin aradan qaldırılmasına nail olmaq məqsədilə gömrük işinin təşkilinə və gömrük orqanlarının vahid mərkəzindən idarə olunmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. 1991-ci il oktyabrın 29-da Naxçıvanla Türkiyə arasında müvəqqəti körpü açılmış, 11 noyabr 1991-ci il tarixdə Sədərək gömrükxanası yaradılmış, 70 ildən sonra qardaş Türkiyə ilə əlaqələr bərpa olunmuşdur [8, s.63]. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin 31 yanvar 1992-ci il tarixli Qərarında xarici ölkələrlə iqtisadi və digər əlaqələrin, gömrük xidmətinin səviyyəsinin, gömrük işinin həcmının artması ilə əlaqədar olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasında Dövlət Gömrük Komitəsinin yaradılması məqsədmüvafiq hesab olunmuş, dahi rəhbər Heydər Əliyevin 24 fevral 1992-ci il tarixli Qərarı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi yaradılmışdır [3, s.300].

1992-ci il 22-25 mart tarixlərində Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycanın Naxçıvan Mux-

tar Respublikası arasında əməkdaşlıq protokolu imzalanmışdır [5, s.674-675]. 1992-ci ilin may ayının 28-də "Ümid körpüsü" adlandırılan Sədərək-Dilucu körpüsünün açılışı olmuşdur. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Rəyasət Heyətinin 9 iyul 1992-ci il tarixli qərarı ilə Sədərək-Dilucu körpüsü Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında rəsmi sərhəd keçid qapısı elan edilmişdir.

1992-ci il 22-26 avqust tarixlərində ulu öndər İran İslam Respublikasına səfər etmiş və müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığa dair protokollar imzalamışdır [6, s.118]. 1992-ci ildə İran və Türkiyə ilə bağlanmış əməkdaşlıq müqavilələri əsasında Sədərək, Culfa və Şahtaxtı keçid məntəqələri yaradıldı. Heydər Əliyev Tehranda olarkən İran İslam Respublikasının rəhbərliyi ilə yüksək səviyyəli görüşlər keçirildi, söhbətlər aparıldı. Naxçıvanın, onun əhalisinin ehtiyaclarının ödənilməsi məsələləri ilə bağlı bir sıra razılıqlar əldə edildi. Hələ 1991-ci il 16 aprel-də Nehrəm kəndi ərazisində sadələşdirilmiş gömrük keçid postu yaradılmışdı. Dekabrın 3-də (1992) isə Şahtaxtı-Poldəşt körpüsü istifadəyə verildi.

İran İslam Respublikası ilə razılıq əsasında Culfa gömrükxanasında körpü tikildi, gediş-gəliş məsələləri həll edildi. İki tərəfli müştərək bazar açıldı. Yük maşınlarının İran ərazisindən keçərək Bakıdan Naxçıvana yük daşınmasına icazə verildi. Naxçıvandan Təbrizə və əksinə qatarlar hərəkətə başladı. Naxçıvanlılara İrana keçmək, orada sərbəst hərəkət etmək üçün əvvəlcə icazə, sonra pasport verildi, digər imtiyazlar yaradıldı.

Əməliyyatların çoxu açıq havada aparılırdı. Gömrük işini bilən kadrlar, mütəxəssislər çox az idi. Hər şey tədricən sahmana salındı. Giriş-çıxış yolları düzəldildi, nəzarət otaqları tikildi. İdarə üçün inzibati bina inşa edildi. İşə ixtisaslı kadrlar cəlb olundu. Adamların, nəqliyyatın hərəkəti get-gedə sadələşdirildi, nizam-intizam yaradıldı, qayda-qanun möhkəmləndirildi. Gömrük rüsumları artırıldı. Təkcə 2004-cü ildə idarə tərəfindən 2 milyard 936 milyon manata yaxın gömrük rüsumları toplandı. Bu, əvvəlki illə müqayisədə 260 milyon manat çoxdur. Yığılmış vəsaitin 2 milyard 841 milyon manata yaxını dövlət büdcəsinə, 95 milyon manattan

çoxu gömrük sisteminin inkişaf fonduna köçürülmüşdür. Naxçıvan Muxtar Respublikasında yaşayan rezident və qeyri-rezidentlər tərəfindən 7 ölkə ilə aparılan ticarət əməliyyatlarının həcmi 10 milyon 699 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur.

2004-cü ildə Bakıdan və Azərbaycanın digər bölgələrindən, Culfa gömrük məntəqələrindən Naxçıvana daxil olan 4795 ədəd yük maşını və onlarda gətirilən 104.809 ton müxtəlif yüklər komissiyaya vasitəsilə nəzərdən keçirilmişdir. Eləcə də Naxçıvandan Bakıya hərəkət edən 2968 boş, 1935 yüklü avtomaşın yoxlanılmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov tərəfindən 7 yanvar 1999-cu il tarixdə təsdiq olunmuş Fərmanla Dövlət Gömrük Komitəsinin fəaliyyətini tənzimləyən Əsasnamə qəbul edilmişdir. 2000-ci ildən Naxçıvan gömrük sistemi sürətli inkişaf və təkmilləşmə mərhələsinə qədəm qoymuş və böyük inkişaf yolu keçmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri tərəfindən gömrük xidmətinin müasir tələblər səviyyəsində qurulması istiqamətində həyata keçirdiyi ardıcıl tədbirlər öz bəhrəsini vermiş, qonşu Türkiyə Respublikası və İran İslam Respublikası ilə imzalanmış sazişlər, həyata keçirilən rəsmi səfərlər sayəsində xarici əlaqələrin əhatə dairəsi xeyli genişlənməmişdir. Şahtaxtı-Poldəşt sərhəd-keçid məntəqəsinə beynəlxalq status verilmiş, Sədərək və Culfa gömrük sərhəd-buraxılış məntəqələrinin iş rejimi 24 saata, Şahtaxtı-Poldəşt gömrük sərhəd-buraxılış məntəqəsinin iş vaxtı 16 saata çatdırılmışdır [1, s.202]. Culfa gömrük sərhəd-buraxılış məntəqəsinin fasiləsiz olaraq fəaliyyət göstərməsi Naxçıvan Muxtar Respublikasından Azərbaycan Respublikasının digər bölgələrinə və əks istiqamətdə yük və minik maşınlarının, o cümlədən avtobus reyslərinin müntəzəm hərəkətinə şərait yaratmışdır. Dövlətin hərtərəfli diqqəti və qayğısı ilə muxtar respublika gömrük sistemində müasir infrastruktur və möhkəm maddi-texniki baza formalaşdırılmışdır. 2002-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi üçün yeni inzibati bina, 2007-ci ildə Culfa, 2009-cu ildə Şahtaxtı, 2012-ci ildə isə Naxçıvan Şəhər Gömrük İdarəsi üçün müasir gömrük kompleksləri, 2014-cü ildə Naxçıvan Hava nəqliyyatında Gömrük İdarəsi üçün yeni inzibati bina, 2015-ci ildə “Naxçıvan terminal kompleks” Birliyi üçün

inzibati bina və anbar kompleksinin istifadəyə verilməsi, eləcə də gömrük laboratoriyasının yaradılması xidmətin müasir tələblər səviyyəsində qurulmasına səbəb olmuşdur. Muxtar respublikanın xarici ticarət əlaqələrində Araz çayı üzərindəki körpülərin müstəsna rolu və əhəmiyyəti nəzərə alınaraq 2007-ci ilin oktyabrında yeni Şahtaxtı-Poldəşt və 2011-ci ilin iyun ayında yeni Culfa körpüsü istifadəyə verilmişdir.

Yeni körpünün və inzibati binanın istifadəyə verilməsi Culfa gömrük məntəqəsinin imkanları və rolunu artırmış, insanların bu gömrük məntəqələrindən istifadə etmələri üçün əlverişli şərait yaradılmışdır.

Muxtar respublikamızın digər gömrük orqanları kimi, Culfa gömrük sərhəd buraxılış məntəqəsində də iş prosesi “bir pəncərə” prinsipi əsasında tamamilə avtomatlaşdırılıb, avtonəqliyyat vasitələrinin sürətli keçidinin təmin olunması üçün “Sərhədkeçmə vaxtının ölçülməsi sistemi” qurulub. Xarici ölkələrdə qeydə alınan yolxucu xəstəliklərin muxtar respublikamıza keçməsinin qarşısının alınması üçün dezinfeksiya baryeri yaradılıb, gömrük nəzarət zonasında radiasiya əleyhinə qurğular quraşdırılıb. Culfa gömrük sərhəd buraxılış məntəqəsinin ərazisində rüsumsuz ticarət mağazasının da fəaliyyəti təmin olunub.

2017-ci ilin dekabr ayında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri cənab Vasif Talıbovun İran İslam Respublikasına rəsmi səfəri zamanı əldə olunmuş razılığa əsasən Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasındakı Culfa-Culfa gömrük sərhəd buraxılış məntəqəsi 2018-ci ilin may ayının 10-da 24 saatlıq iş rejiminə keçirilib. Culfa dövlət sərhəddindən buraxılış məntəqəsinin sutkalıq iş rejimində fəaliyyət göstərməsi ticarət əlaqələrinin inkişafına, gediş-gəlişin fasiləsiz təmin olunmasına, tranzit imkanlarından daha geniş istifadəyə şərait yaratmaqla yanaşı, Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycan Respublikasının əsas ərazi vahidi arasında mal və sərnişin dövriyyəsinin artmasına imkan yaradıb. Əldə olunmuş razılığa əsasən 2019-cu ilin avqust ayından Bakı-Naxçıvan-Bakı marşrut xətti üzrə hərəkət edən sərnişin avtobuslarına tətbiq olunan gömrük nəzarəti sadələşdirilib. Belə ki, sərhədkeçmə prosesi zamanı aparılan gömrük nəzarəti

yoxlamalarının azaldılması ilə sərnişinlərin mənzil başına daha tez çatması təmin edilib.

Bu gün muxtar respublikamızın iqtisadi və milli təhlükəsizliyinin qorunmasında, qaçaqmalçılıq və gömrük sahəsində digər hüquqpozma hallarına qarşı mübarizədə, ticarət və tranzitin artmasında, Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycan Respublikasının əsas ərazi vahidi arasında yük və sərnişin dövriyyəsinin həyata keçirilməsində Culfa gömrük sərhəd buraxılış məntəqəsinin xüsusi rolu vardır. Muxtar respublikamızın İran İslam Respublikası ilə yanaşı, Çin, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və digər Asiya ölkələri ilə ticarət əlaqələri bu gömrük orqanı vasitəsilə aparılır. Dəmir yolu ilə daşınan yüklərlə yanaşı, elektrikötürücü xətlər və boru kəməri vasitəsilə nəql edilən elektrik enerjisi və mavi yanacaq üzərində gömrük nəzarəti də Culfa gömrük-sərhəd buraxılış məntəqəsində həyata keçirilir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan gömrüyü: tarixi ənənələr və müasirlik. Məqalələr toplusu. Bakı: Elm, 2007, 220 s.
2. Əhmədov N. Naxçıvan iqtisadiyyatı inkişaf yollarında. Bakı: Elm, 2005, 322 s.
3. Əhmədov N. Naxçıvan iqtisadiyyatının prioritetləri: iqtisadi artım, dinamik inkişaf. Bakı: Sabah, 2008, 452 s.
4. Həbibbəyli S. Naxçıvanda gömrük işinin inkişaf yolu və müasir imkanları/ Azərbaycan gömrüyü: tarixi ənənələr və müasirlik. Bakı: Elm, 2007, s.193-205.
5. Qayıdış (1990-1993). Təkmilləşmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı: Azərbaycan, 2008, 840 s.
6. Məmmədov M. Naxçıvan Muxtar Respublikasında ictimai-siyasi proseslər (1988-2005). Bakı: Şirvanəşr, 2005, 208 s.
7. Naxçıvan Muxtar Respublikası. Bakı: Naxçıvan ensiklopediyası, 2001, 222 s.
8. Naxçıvan Muxtar Respublikası 90. Naxçıvan: "Əcəmi" NPB, 2014, 184 s.
9. Никитин К.А. Город Нахичевань и Нахичеванский уезд. СМОМПК. Выпуск 2, Тифлис, 1882, Выпуск 2, 142 с
10. История Азербайджана. В трех томах. Том 2. Баку, 1960, 953 с.

Summary

Ismail Hajiyev

Nakhchivan's eastern gate: Culfa customs-house

The article confirmed the need to establish customs points in the territory of Nakhchivan, carrying out an independent customs policy in this land starting from the period of Nakhchivan khanate, as a result of the wars between Russia and Gajar Iran (1806-1813, 1826-1828), defining the border line between Russia and Iran and the establishment and development of customs control was approved accordingly.

It also investigated the establishment of various customs points throughout the XX century, the activities of the Julfa point among these points, its place and role. It was determined that, Julfa customs-house and post have approved themselves as a first-class customs-house. Changes in the activities of the Julfa customs-house after the Sovietization of Azerbaijan were also studied.

During the years of independence, the activities of Nakhchivan customs-house, especially Julfa customs, were investigated and the historical services of Heydar Aliyev in its development are substantiated. The main provisions of the Statute of the State Customs Committee approved by the Chairman of the Supreme Assembly of the Nakhchivan Autonomous Republic were also discussed.

Keywords: Heydar Aliyev, Nakhchivan, Julfa customs-house, Iran, Turkey, Sadarak, Ordubad, Shahtakhti

Резюме

Исмаил Гаджиев

Ворота Нахчывана на восток: Джульфинская таможня

В статье подтверждается необходимость создания таможенных пунктов на территории Нахчывана, проведение самостоятельной таможенной политики в стране со времен Нахчыванского ханства, определение линии границы между Россией и Ираном в результате войн между Россией и Каджарским Ираном (1806-1813, 1826-1828) и соответственно установление и развитие таможенного контроля.

Также рассматривается создание различных таможенных пунктов на протяжении XX века, деятельность Джульфинского пропускного пункта, его местонахождение и роль. Установлено, что Джульфинская таможня и почта зарекомендовали себя как таможня I класса. Также были изучены изменения в деятельности Джульфинской таможни после советизации Азербайджана.

Была исследована деятельность Нахчыванской таможни, в частности Джульфинской таможни в годы независимости, и обоснованы исторические заслуги Гейдара Алиева в ее развитии. Были также упомянуты основные пункты положения Государственного таможенного комитета, утвержденного председателем Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Нахчыван, Джульфинская таможня, Иран, Турция, Садарак, Ордубад, Шахтахты.